

EL PROCÉS DE SUBSTITUCIÓ DE LA LLENGUA LITERÀRIA AL RENAIXEMENT TARDÀ: LES TRADUCCIONS AL CASTELLÀ DE LA *HISTÒRIA DE MALLORCA* DE JOAN BINIMELIS

Item, leix als magnífichs senyors jurats de la present ciutat y regna una Història del present regna de Mallorca, la qual jo he composta ab molt treball; en la qual se troben totes les demés antiguedats y coses curioses que de aquest regna se poden saber. Y perquè aquest treball no sia perdut y sia de algun profit, vull y ordena que dits magnífichs jurats tinguen la dita Història (la qual està escrita duplicada de mà mia, una en llengua castellana y lo altre, qui és lo original, ab nostre llengua mallorquina) encadenada, com tenen los llibres de privilegis, dins lo arxiu, y que de aquell no puga ésser treta per ninguna causa e rahó, *etiam* que sia per lo sermó del estenda[r]t o àls. En cas de contrefacció, leixa dita Història, axí la escrita en castellà com en mallorquí, a ne el col·legi dels pares de la Companyia de Jesús.¹

Aquesta és una de les últimes disposicions testamentàries de Joan Binimelis, feta el 1612, quatre anys abans de morir. Com es pot veure, aquest petit fragment de codicil fa esment de la cessió en herència d'un bé poc apreciable des del punt de vista pecuniari: una obra històrica, en què Binimelis havia treballat, amb les penes i treballs que relata el document anterior, durant molts anys de la seva vida. Aquesta *Història* degué ser, però, un petit —o gran— fracàs vital. Després de molts anys d'haver-la escrit i traduït, l'obra encara restava autògrafa en poder seu. A pesar de la poca emoció humana que una transcripció notarial pugui traspuar, en aquest punt del testament binimelià s'entreveu un desencant, una desil·lusió, una desconfiança, que l'historiador rebutja amb un punt d'orgull: l'orgull de demanar que la seva obra tenguí el mateix rang que els llibres de privilegis desats a l'arxiu de la ciutat. La *Història* que els jurats de Mallorca van encarregar a Binimelis sembla que no interessa ni tan sols a aquells que la hi van demanar. I, per això, ha de preveure que els representants de la ciutat i el regne no la vulguin; en aquest cas, aniria a parar a mans dels jesuïtes, a qui Binimelis professarà sempre un gran respecte i devoció. Malgrat els esforços de traduir la història al castellà, ha de lluitar contra l'oblit.

1. Seguim la transcripció de Gabriel Llabrés (1916a); una transcripció, sense comentaris, del testament i els dos codicils emesos per Joan Binimelis l'11 de desembre de 1591, el 22 de juny de 1612 i el 6 de gener de 1616, respectivament. Llabrés transcriu també els encants de béns posteriors a la mort de Binimelis.

Els pitjors temors de Binimelis es confirmaren: la primera crònica del regne de Mallorca, que ell curà, es perdé en l'oblit dels anys, de manera que encara avui resta inèdita en la seva forma catalana; i en la versió castellana, no va ser editada fins al segle xx —d'una manera que no em puc estar de qualificar de pedestre.² Així doncs, cal rescatar l'autor mallorquí d'aquest oblit secular, i analitzar-ne el text i el context. En concret, ens proposem un doble objectiu: d'una banda, escatir les possibles motivacions que portaren l'historiador a traduir de pròpia mà al castellà un text que originalment havia escrit en català; i, d'altra banda, fer una mica d'història de les traduccions castellanes d'aquesta obra al llarg dels segles.

JOAN BINIMELIS I LA *HISTÒRIA DE MALLORCA*

Abans de fer aquesta doble anàlisi, però, convindrà presentar aquest home un punt orgullós que acabam de conèixer. Gràcies a alguns estudis relativament recents, sabem que Joan Binimelis i Garcia va néixer a Manacor (Mallorca) l'any 1538 o 1539 (i no a d'altres viles mallorquines, com s'havia suposat).³ Després d'uns estudis primaris que presumiblement hem de situar a Mallorca, un jove Binimelis marxa a València a estudiar medicina. Allà rep el mestratge d'alguns professors força avançats en els estudis mèdics renaixentistes: té relació, per exemple, amb figures com ara Lluís Collado. Allà s'imbueix d'un ambient mèdic i científic que beu sobretot del galenisme hipocràtic.⁴ No en tenim dades febaents, però hem de suposar que obté el grau de doctor en medicina, perquè Binimelis s'autoatorga sempre aquest títol.⁵ Després d'aquesta època universitària, que recordarà sempre amb afecció, torna a Mallorca i, en algun moment, s'ordena sacerdot. Entre el final de la dècada dels seixanta i el començament dels setanta, viatja a Roma. Tornat a l'illa nadiua,

2. L'edició castellana, feta sobre la base del manuscrit en espanyol més complet de la *Història*, avui a la Biblioteca del Monestir de Montserrat, va ser publicada a instàncies del diari *Última Hora*, de Palma, l'any 1927 (Binimelis 1927).

3. La millor síntesi biogràfica sobre Binimelis és la que ha fet molt recentment Gabriel Ensenyat (2003). Poden ser relativament útils encara els apunts de Llabrés (1916b: 216-220) i l'entrada «Binimelis, Juan» de Bover (1868: 102-103). La data de naixement es coneix gràcies a la valuosa exhumació documental de Pérez (1978).

4. Sobre el Binimelis metge són indispensables els estudis d'Antonio Contreras (1993 i 2000).

5. Binimelis no consta en els llistats de graus universitaris concedits per la Universitat de València, exhumats per Gallego & Felipo (1987). Aquest estudi, summament exhaustiu, llista tots els títols concedits a la universitat valentina entre 1562 i 1580, prenent com a base els *Libros de Grados del Studi General*, conservats a l'Arxiu Municipal de València. En aquestes llistes Binimelis no hi apareix mai, ni entre els doctors en medicina, ni entre els batxillers en arts (pas previ indispensable a l'obtenció del grau mèdic). També és cert, però, que els autors fan constar que a l'Arxiu manquen els registres universitaris corresponents als anys 1567 i 1572; seria versemblant que Binimelis s'hagués graduat un d'aquests dos anys.

aconsegueix un benefici a la Seu el 1575 i, a partir de l'arribada del bisbe contra-reformista valencià Joan Vic i Manrique,⁶ que s'esdevé el 1573, comença a obtenir alguns privilegis en l'entorn de la prelatura mallorquina: és nomenat procurador d'obres pies de la diòcesi i acompanya el bisbe Vic en qualque visita apostòlica. Durant aquests anys escriu algunes obres mèdiques, cartogràfiques i geogràfiques, en català, castellà i llatí. A mitjan dècada dels noranta comença a redactar la que esdevindrà la seva obra magna, la *Història de Mallorca*, que acaba d'escriure en català el 1595 i de traduir al castellà el 1601. Llorenç Pérez (1978) va descobrir un document en què se'ns relata que el 1604 Binimelis va patir un procés inquisitorial en què se l'acusa d'abusos deshonestos. El sacerdot-historiador acaba reconeixent la veritat del que se li imputa; i, després d'aquesta data, comença un període negre en el qual no tenim notícies del nostre cronista, excepte les revisions que fa al seu testament. El 12 de gener de 1616 mor a Palma als 78 anys. En resum, Binimelis és un personatge polifacètic, complex i contradictori, amb llums i ombres, i amb interessos molt diversos: medicina, cartografia, geografia, història, astronomia, etc.

La *Història de Mallorca*, com s'esdevé sovint en les obres historiogràfiques del Renaixement tardà, sobrepassa de molt la mera crònica d'esdeveniments. L'obra té una estructura una mica complexa, que ara pot semblar-nos desorganitzada, però que vol aplegar tots els coneixements que l'autor posseïa en un text únic. És un magma complex, una mena de summa binimeliana, que ultrapassa l'estricta relat històric. Es divideix en set llibres, amb la informació distribuïda de la manera que es resumeix en el quadre següent:

QUADRE I · DIVISIÓ EN LLIBRES DE LA «HISTÒRIA DE MALLORCA»

Llibre I	Situació de Mallorca en el món. Geografia planetària. Història des d'Adam i Eva fins a l'arribada dels romans a Mallorca.
Llibre II	Crònica des de la vinguda dels romans fins a la conquesta de Mallorca de Jaume I.
Llibre III	Crònica des de Jaume I fins a Felip II.
Llibre IV	Episcopologi del bisbat de Mallorca. Descripció i breu història de les esglésies i convents de la Ciutat de Mallorca. Descripció de les institucions mallorquines. Tractat de precedència d'Espanya i França.
Llibre V	Descripció de l'illa de Mallorca. Descripció del repartiment de l'illa. Descripció de tots els municipis de l'illa.
Llibre VI	Galeria de personatges il·lustres: biografia d'alguns personatges mallorquins especialment assenyalats.
Llibre VII	Crònica de la Guerra de les Germanies.

6. Sobre la importància del bisbe Vic i Manrique damunt la figura de Joan Binimelis, vegeu Moll (2000). Sobre el llarg bisbat de Vic és interessant l'aportació de Pons (1968).

Una ullada als continguts ja deixa entreveure la complexitat de l'obra. Estrictament, els tres primers llibres formen la part cronística. Seguint els exemples de la historiografia renaixentista tardana, Binimelis atorga una importància especial a la part d'història bíblica i postbíblica, amb una al·lusió constant als mites habituals —que li han valgut més d'una crítica.⁷ En això, però, no difereix gaire dels historiadors valencians i catalans Pere Antoni Beuter,⁸ Rafael Martí de Vicianà⁹ o Antoni de Viladamor;¹⁰ i els hispànics, Florián de Ocampo i Ambrosio de Morales,¹¹ que li serveixen de model i, a la vegada, constitueixen la font principal d'informació sobre què basteix la *Història de Mallorca*. Per als temps medievals, segueix molt de prop la crònica de Desclot i el *Llibre dels fets* de Jaume I; i per explicar les reparticions de terrenys després de l'arribada del Conqueridor fa una transcripció gairebé literal del *Llibre de repartiments*. Però la principal innovació la formen els quatre llibres següents —que en principi són menys coherents i més bigarrats— on contradiu les «autoritats» amb l'experiència d'un bon coneixedor del territori, en una actitud que ja és prou científica, com correspon a un home del Renaixement.

Una de les qüestions més complexes de la *Història de Mallorca* de Binimelis és el procés de transmissió de l'obra. El fet que sigui llarga i complexa, que fos inèdita durant segles i que el mateix autor en fes una traducció-versió en complica enormement la història textual: en trobam multitud de versions i còpies, completes i fragmentàries, no sempre coincidents, tant de la versió catalana com de la versió castellana. Vegeu seguidament un llista de totes les còpies de la *Història* que coneixem fins ara:

QUADRE 2 · CÒPIES DE LA «HISTÒRIA DE MALLORCA»

Manuscrits

- A. Palma, Biblioteca Municipal, ms. 34. Segle XVII. Còpia de Jordi Fortuny. Català.
- B. Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 18394. Segle XVII. Còpia de Bartomeu Martorell. Català.
- C. Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 12233. Segle XVIII. Còpia de Joan Serra. Català.
- D. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 194. Segle XVIII? Català.
- E. Palma, Biblioteca March, ms. Aut. III-32. Segle XIX. Català.
- F. Montserrat, Biblioteca del Monestir, ms. 476-480. Segle XVIII. Trad. de Guillem Terrassa? Castellà.
- G. Londres, British Library, mss. 24911-24912. Segle XIX. Castellà.

7. Per exemple, Joaquim M. Bover (1868: 102) afirmava que, per culpa de les fabulacions mítiques del començament de l'obra, «su historia sería insertible si ahora se diese a la imprenta».

8. Pere Antoni Beuter, *Història de València* (1538); *Primera parte de la Corónica de España y especialmente del Reyno de Valencia* (1546).

9. Rafael Martí de Vicianà, *Libro segundo de la chrónyca de la inclita y coronada ciudad de Valencia y su reyno* (1564); *Libro tercero de la chrónyca de la inclita y coronada ciudad de Valencia y su reyno* (1563).

10. Antoni Viladamor, *Història general de Catalunya* (1585).

11. Florián de Ocampo (1499-1591) va començar a escriure una *Crónica general de España*, que no pogué acabar, i que fou continuada per Ambrosio de Morales (1513-1591).

- H. Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 10394, 1601? Castellà.
 I. Palma, Biblioteca Societat Arqueològica Lul·liana, mss. 2348-51. Segle XVIII. Castellà.
 J. Palma, Biblioteca del Marquès de Vivot. Segle XVIII. Castellà i català.
 K. Ripoll, Biblioteca Lambert Mata, ms. 102. Segle XIX. Castellà i català.

Edicions

- a. Transcripció del ms. Serra i Cortada. BSAL, 16 (1916). Transc. A. M. Alcover. Català.
 b. Nueva Historia de la isla de Mallorca, Palma, José Tous, 1927.

Les vicissituds d'aquesta transmissió del text ens interessaran especialment en la segona part de la nostra reflexió.

PER QUÈ UNA TRADUCCIÓ CASTELLANA

Abans volem esbrinar, però, al marge de les consideracions sobre l'estructura i el contingut de l'obra, per què Binimelis decideix, pocs anys després d'escriure-la, de traduir-la al castellà. Sens dubte, és arriscat fer afirmacions sobre la història de la substitució lingüística sense tenir en compte tots els factors socials, econòmics, culturals, etc., que ja han estat estudiats a bastament.¹² S'han ocupat del canvi de llengua en aquest primer període de l'època moderna —encara que més prime-rencament— Joan Fuster (1968) i Max Cahner (1980): Fuster esgrimeix raons més aviat de caràcter cultural i Cahner de caràcter sociopolític per explicar el procés. Tothom, però, coincideix a ponderar el gran pes que té en la substitució de la llengua literària de l'Edat Moderna l'aparició i progressiva extensió de la impremta. Els estudis de Philippe Berger (1976 i 1987) sobre la impremta al País Valencià durant el Renaixement ho fan ben palès: i no sembla gaire aventurat estendre aquesta hipòtesi a la resta de territoris de parla catalana. La galàxia Gutenberg, com a factor d'universalització, va en detriment de les llengües amb menys mercat. Aquest fet, sumat als factors polítics i socials, fa que el català sigui cada cop menys present en el món imprès i que els escrits literaris en llengua catalana es difonguin gairebé exclusivament per via manuscrita fins al final de l'Edat Moderna.

12. Cal tenir en compte que mossèn Antoni M. Alcover (1916) fa una detalladíssima anàlisi lingüística de la *Història* de Binimelis, però que aquesta descripció fa poques referències a la història externa de la llengua.

Tenint en compte això, no ens estranyen actituds com les de Pere Antoni Beuter, que comença a publicar en català la primera part de la seva *Història de València* el 1538, i que només vuit anys més tard decideix de traduir al castellà aquesta primera part i continuar publicant la resta de l'obra en castellà. En l'endemig, l'autor —i el seu editor— degué adonar-se de les lleis implacables del mercat bibliogràfic, que feien més apetitoses per a editors i llibreters les obres escrites en castellà que les que ho estaven en català. La justificació de Beuter en el pròleg a la versió castellana és transparent —i no per molt conegut i citat, menys revelador:

Imprimiöse, pues, en lengua valenciana, como yo la compuse, y pienso que hizo algún provecho en nuestra tierra. Y según que de algunos curiosos fue recogida en Aragón y Castilla, pareció que con alguna poca de mejoría se podía embiar por toda España [...] Para lo cual era necesario proveerle de lengua castellana con que fuesse entendida en los lugares do no entenderían la valenciana.¹³

L'operació és fàcil i evident. Amb un canvi de llengua, de títol i unes lleus ampliacions de contingut, una obra escrita per al regne de València en català esdevé una obra útil i vendible a tota la península ibèrica en castellà. Un negoci rodó, que els editors coneixen i practiquen encara avui. Tot el segle XVI i el començament del XVII són plens de justificacions com la de Beuter. Lluís Pons d'Icard farà el mateix amb el *Llibre de les grandeses de Tarragona* el 1572, i malgrat la resistència de personatges com Onofre Manescal, Jeroni Pujades no tindrà altre remei que acabar en castellà la *Crònica universal del Principat de Catalunya*, que havia començat a imprimir-se en català el 1609, malgrat les defenses aferrissades de la llengua pròpia que feia en el pròleg català.

És cert que, en abstracte, els autors del segle XVI tenien a la seva disposició una llengua encara més rendible des del punt de vista de les edicions que el castellà: el llatí. Però des dels escrits històrics italians del segle XV s'havia imposat la regla segons la qual, la historiografia —el que ara ens interessa a nosaltres— no s'escriu en la llengua de Livi, sinó en vulgar.

El més interessant, però, és que, coneixedors d'aquesta implacable realitat del mercat, els autors d'història catalana (excepte Viciano), no escriguin directament les seves històries en castellà sense passar pel pas previ de fer-ho en català, i evitar d'aquesta manera la feina de la traducció. Persisteix en els nostres historiadors —diríem que fins ben entrat el segle XVII— la idea que és estrany que la crònica del propi país s'escriu en una llengua que no és la del país. Evidentment això té a veure amb el paper que s'atorga a la història durant el Renaixement: al marge d'un treball de recerca del passat, la història preposivista és un exercici —com bé ha observat

13. Pròleg de Pere Antoni Beuter a la *Primera parte de Corónica de España y especialmente del reyno de Valencia* (1546). Fragment citat a partir de la transcripció de Duran & Solervicens (1987: 134-135).

sempre Eulàlia Duran— de llustre, defensa i enaltiment de tot el que conforma el propi territori (Duran 1985); i entre els elements més assenyalats de la fesomia del territori hi ha la llengua. A més, cal afegir que moltes de les històries renaixentistes són encàrrecs, més o menys directes, de les institucions municipals i autònomes, que continuen usant i promocionant la llengua pròpia com a mecanisme sociopolític.

Doncs bé, la nostra idea és que Binimelis no va ser aliè a tot aquest moviment de complexitat lingüística que constitueix el final del segle XVI. Seguint l'atribució d'obres de Joaquim M. Bover, cal dir que és un exemple paradigmàtic de l'ús de les diferents llengües del mercat bibliogràfic: escriu en llatí els tractats científics (de matemàtiques i astronomia);¹⁴ en llatí o en català les obres mèdiques;¹⁵ i en català i castellà les obres historicogeogràfiques.¹⁶ Seguint aquesta lògica que hem vist que imperava durant el segle XVI, el fet que tradueixi la seva *Història* al castellà fa pensar que tenia previst fer-la arribar a les premses. A més a més, hi ha un altre argument que avala aquesta hipòtesi. Totes les còpies catalanes conservades comencen al primer llibre sense textos previs (excepte el manuscrit de Martorell que conté un fragment de pròleg). En canvi, totes les còpies castellanes comencen amb un seguit de prefacs i poemes laudatoris redactats per personatges afins a l'autor,¹⁷ en castellà o en llatí; aquests textos de lloança són comuns com a presentació d'edicions de l'època, però, en canvi, són estranys en les còpies manuscrites que no estan destinades a la impremta.

Tanmateix, malgrat els esforços de Binimelis per traduir-la, la *Història* no es va arribar a editar, no sabem ben bé per què. Gabriel Ensenyat (1993) ha estudiat les raons de la mala recepció del text, que el va condemnar no només a no ser publicat, sinó a ser escassament citat pels historiadors posteriors (Fajarnés 1916). Ensenyat suposa que Binimelis és l'últim representant d'una manera de fer història premoderna, que els historiadors posteriors ja no valoren; que va perdre els seus patrocinadors a començament del segle XVII; i que l'autor degué caure en descrèdit després de ser processat per la Inquisició. La primera raó no ens sembla gaire clara, però és probable que totes tres causes vagin tenir a veure amb el fet que no s'imprimís. I una anàlisi més atenta del text castellà que farem després, ens permetria afegir-hi una quarta raó: el nivell de llengua espanyola de Binimelis és força dolent, infectat sovint de catalanismes evidents, que en dificulten la lectura.

14. Bover (1868: 102-103) cita un *Tractatus mathematicarum*, una *Quaestio an sint plures Coeli in universo*, etc.

15. Per exemple, un *Tractat de las virtuts de la herba que es diu Sancte Crucis o Nicorina* o un *Tractat de com se han de curar les feridas y colps de cap...*, en català; o un *De mulierum vitis ac variis moribus*, en llatí (Bover 1868: 102-103).

16. Una *Noticia histórica de las rentas y emolumentos de la catedral de Valencia...*, en castellà; i la *Història de Mallorca*, en català i castellà (Bover 1868: 102-103).

17. Eulàlia Duran (1993) va estudiar i documentar alguns d'aquests personatges que dediquen lloances a la *Història* de Binimelis.

LA TRANSMISSIÓ DELS TEXTOS CASTELLANS DE LA *HISTÒRIA*

Després d'assajar el perquè de la traducció castellana, analitzarem ara amb més deteniment la història de la transmissió del text castellà. Fins ara havíem cregut que Binimelis va escriure en català la *Història de Mallorca* el 1595, que ell mateix la va traduir al castellà; però que ni l'original català ni la traducció castellana autògrafa no havien arribat fins a nosaltres. Tots el textos catalans que tenim —això continua essent cert— són còpies força posteriors a la vida de Binimelis: el manuscrit català més antic de què disposam està datat a mitjan segle XVII. I totes les versions castellanes pensàvem que no eren autògrafes de Binimelis, sinó una nova traducció feta sobre l'original català durant el segle XVIII pel sacerdot mallorquí Guillem de Terrassa, que ara es conserva a la biblioteca del monestir de Montserrat (mss. 476-480). Ens ho feien pensar les mateixes afirmacions de Terrassa al començament d'aquest manuscrit, en què s'autoproclama «traductor» de Binimelis. A més, la comparació del text català amb el castellà de Terrassa deixava entreveure que aquest últim havia anat més enllà de la mera «traducció». A partir d'aquí, havíem cregut que totes les altres còpies castellanes, sempre posteriors en el temps a aquesta transcripció-traducció, eren còpia directa o indirecta dels manuscrits de Terrassa.

Tanmateix, en una ràtzia a la recerca de manuscrits de la *Història* de Binimelis, vam trobar als fons bibliogràfics encara parcialment inventariats de la Biblioteca Nacional de Madrid (BNM) un manuscrit castellà del text de Binimelis fins ara desconegut (ms. 10394). Aquesta còpia, sense datar i molt malmesa per la corrosió de la tinta, tenia la particularitat de contenir una versió lleugerament diferent de la de Terrassa, i força diferent, en alguns passatges, al que reporten les còpies catalanes. Una anàlisi del paper, les filigranes i la lletra va revelar que era versemblant que la còpia fos de final del segle XVI o començament del XVII; i una comparació de la lletra amb d'altres escrits presumptament autògrafs de Binimelis va fer-nos notar que gairebé amb tota seguretat aquell manuscrit era una part de la traducció castellana de pròpia mà que fins ara es considerava perduda. Un volum dels que, seguint la voluntat de l'historiador, haurien d'haver estat encadenats a l'arxiu de la Ciutat.¹⁸

Una col·lació dels pocs fragments llegibles d'aquesta còpia amb la pretesa traducció de Terrassa va descobrir un fet curiós. Si s'analitza el quadre comparatiu de l'exemple 3 veurem que entre el text català de Binimelis i el text castellà també de Binimelis hi algunes diferències substancials: sobretot en el sentit d'ampliar i ornamentar més el discurs retòric. Fins aquí, res d'estrany: sens dubte, l'historiador

18. No és aquest el lloc de desplegar els arguments que ens fan pensar que el ms. BNM 10394 és autògraf. Valguin com a síntesi les dues idees següents. En primer lloc, la filigrana del paper del manuscrit, sempre la mateixa, s'ajusta força a un seguit de marques que descriuen Briquet (1923) i Valls i Subirà (1970), que sempre estan datades a final del segle XVI i començament del segle XVII. En segon lloc, la lletra del manuscrit

aprofita la traducció per corregir, ampliar i revisar el propi text; un procediment que era habitual a l'època i que ho continua essent encara avui. El que sobta, però, és que si comparem el text de Terrassa amb els dos anteriors, ens adonarem de seguida que té moltes més concomitàncies —malgrat alguns retocs— amb el text castellà autògraf, que no pas amb el català. És veritat que hi ha alguns canvis, però són una simple operació estètica: canviar el «Cuentan» binimelià per «Refieren», mudar la construcció subordinada amb gerundi introduïda per «viéndose» per una més simple juxtaposada introduïda per «Vióse», reduir la construcció perifràstica «vino el vulgo a llamarle» a «el vulgo la llamó», baratar «allí» per «en ella», etc.

QUADRE 3 · COMPARACIÓ DE LES VERSIONS CATALANES I CASTELLANES DE LA «HISTÒRIA»

CATALÀ <i>Edició crítica en preparació (a partir de totes les còpies catalanes conegudes)</i>	CASTELLÀ (BNM 10.394) <i>Traducció castellana autògrafa (?) (s. XVI)</i>	CASTELLÀ (BAM 476-480) <i>Traducció-adaptació castellana de Guillem de Terrassa (s. XVIII)</i>
[LIBRE V. CAPÍTOL I]	LIBRO V. CAPÍTULO I	LIBRO V. CAPÍTULO I
<i>De la descripció de la illa de Mallorca segons los climas y la sua figura</i>	<i>De la descripción de la yslla de Mallorca según los climas y su figura</i>	<i>De la descripción de la isla de Mallorca según los climas y su figura</i>
<p>Llegim en las demás històries antigas y modernas que entre las primeras illes de España y mar Mediterráneo y més celebrades de la Europa és estade fins vuy la illa de Mallorca, y la més nomenade entre todas ellas, y de una tan gran noblesa e riqueza comensà lo vulgo nomenar-le deurada, vehent-se tan ador(n)ade y embellide de tants vaxells que cobrian lo port, per lo gran tracto y comerç de tantes mercadarias, que los mercaders que en ella vivian passaven de 2000 hòmens, tots posats en negocis de la mercaderia, sens la multitud gran dels mariners, que quasi era infinida, que per lo gran número y freqüència d'ells no ly era permès a qualsevol entrar els oficis de las iglesias de dins la ciutat.</p>	<p>Cuentan las historias, que entre todas las yslas de España y mar Mediterráneo, la que fue más nombrada en la Europa ha sido la yslla de Mallorca. Y que por su noblesa y grande riqueza que poseya vino el vulgo a llamarle <i>dorada</i>, viéndose señora y posseydora de 300 naves, sin muchas galeras y otros tantos vaxeles, que no cabían en todo el puerto d'ella, con el gran comercio de tantas y tan varias mercancias que los mercaderes que en ella vivían passavan de dos mil hombres, todos puestos en negocios de la mercancia y tracto de la mar, sin la multitud grande de los marineros, que quasi era infinida, que por el número tan grande no les era permitido a qualquiera d'ellos entrar dentro de la ciudad para haver de ohir allí los divinales officios. (p.1)</p>	<p>Refieren las historias que entre todas las islas de España y mar Mediterráneo, la que fue más nombrada en la Europa fue la isla de Mallorca. Y que por su nobleza y grande riqueza el vulgo la llamó <i>dorada</i>. Vióse señora de 300 naves, sin muchas galeras y otros tantos bajeles, que no cabían en todo su puerto, con grandísimo comercio de muchas mercaderías, que los mercaderes que en ella vivían pasavan de dos mil, todos puestos en negocios de mercancia y trato de mar, sin la grande multitud de marineros que casi era infinita, que, por su grande número, no les era permitido entrar dentro la ciudad para ohir en ella los divinos officios. (ms. 479, p. 1)</p>

El deute del text castellà de Terrassa amb la traducció binimeliana és encara més evident si es mira l'exemple 4. Al final del capítol de descripció de l'illa de Cabrera,

és idèntica a la que Bover (1868) identifica com a pròpia de l'historiador. Bover és l'estudiós de l'època contemporània que va tenir accés a més manuscrits de Binimelis; a la seva *Biblioteca de escritores baleares* atribueix

Binimelis va aprofitar la traducció per afegir algunes línies sobre els illots adjacents a la cinquena Balear: aquestes línies, que no existeixen en l'original català, sí que són reportades, en canvi, per Terrassa. Una prova més que Terrassa no es basava en el text català sinó en el castellà. Al mateix temps, el transcriptor del XVIII aprofitava per polir el castellà no gaire depurat de l'autor de la *Història*: la «tramontana» del castellà de Binimelis —per referir-se a la zona nord— es converteix en «norte», «de ninguna parte» esdevé «de parte alguna», la repetició «sin otras yslas pequeñas, de que por la pequenesa d'ellas no descriveré aquí» es transforma en un més simple «sin otras islas pequeñas de que no se hace mención» o, curiosament, els topònims tornen a la forma nadiua, l'illa «Horadada» de Binimelis és «Foradada» en Terrassa. Tots els canvis acosten el text a la claredat i la simplicitat neoclàssiques i l'allunyen del barroquisme tardorenaixentista.

QUADRE 4 · COMPARACIÓ DE LES VERSIONS CATALANES I CASTELLANES DE LA «HISTÒRIA»

CATALÀ <i>Edició crítica en preparació (a partir de totes les còpies catalanes conegudes)</i>	CASTELLÀ (BNM 10394) <i>Traducció castellana autògrafa (?) (s. XVI)</i>	CASTELLÀ (BAM 476-480) <i>Traducció-adaptació castellana de Guillem de Terrassa (s. XVIII)</i>
[LLIBRE V. CAPÍTOL V] <i>De la illa de Cabrera</i>	LIBRO V. CAPÍTULO V <i>De la ysla de Cabrera</i>	LIBRO V. CAPÍTULO V <i>De la isla de Cabrera</i>
[<i>Fragment inexistent en les còpies catalanes</i>]	[...] A la parte del griego y tramontana del dicho castillo está una ysla llamada la ysla de los Conejos, apartada de la ysla mayor dos millas delante cala Ganduf y cala Brugit. Y dentro la dicha ysla hay dos calas: la una en la parte del levante; otra, en la parte del poniente. No se puede descubrir de ninguna parte de la ysla mayor si no se va un hombre ensima d'ella; y se pueden estar muchos navíos. Y más adelante d'esta ysla está otra ysla que se llama la Horadada, en que pueden estar cinco o seys vaxeles con mucha bonança, sin otras yslas pequeñas, de que por la pequenesa d'ellas no descriveré aquí. <p style="text-align: right;">(p. 33)</p>	A la parte del viento griego y norte de dicho castillo está la isla de los Conejos, apartada dos millas de la isla mayor delante cala Gandulf y cala Brugit. Y en dicha isla hay dos calas: la una en la parte de levante y otra en la de poniente. No se puede descubrir de parte alguna de la isla mayor si no va un hombre sobre de ella; y es capaz de muchos navíos. Y más adelante de esta isla está otra isla llamada Foradada, en que pueden estar 5 o 6 baxeles con mucha bonanza, sin otras islas pequeñas de que no se hace mención. (ms. 479, p. 31)

Aquestes diferències, que s'aprecien molt bé en els quadres 3 i 4, no són tan evidents en els fragments reportats en els quadres 5 i 6. En el fragment 5 no dispo-

la còpia d'una obra teatral llatina (la *Nova tragicomedia Gastrimargus appellata*), que avui es conserva a la Biblioteca de Catalunya (ms. 1477), a Binimelis, per comparació amb la lletra dels altres textos autògrafs que va tenir a les mans. I, efectivament, la lletra del ms. BC 1477 i el ms. BNM 10394, peculiar i recognoscible, pot atribuir-se sense gaires problemes a la mateixa mà.

sam de la traducció castellana de Binimelis, perquè ja hem dit que el volum trobat només conté els llibres V-VII. Però una comparació de català i castellà de Terrassa revela que no hi ha grans diferències. I en el cas de l'exemple 6, en què sí que tenim el fragment autògraf castellà veiem que les diferències tampoc no són substancials.

QUADRE 5 · COMPARACIÓ DE LES VERSIONS CATALANES I CASTELLANES DE LA «HISTÒRIA»

CATALÀ
Edició crítica en preparació
(a partir de totes les còpies catalanes conegudes)

CASTELLÀ (BNM 10394)
Traducció castellana autògrafa (?)
(s. XVI)

CASTELLÀ (BAM 476-480)
Traducció-adaptació castellana de Guillem de Terrassa
(s. XVIII)

[LLIBRE I. CAPÍTOL I]

De la descripció general de la terra de Mallorca

Aquell supremo y soberano artífice y autor de la naturalase, Déu omnipotent, par a mostrar las riquezas y thesors de la sua glòria y magestat, que en si eternament tenia reclusos, determinà de fabricar y produir la terra universal de aquest món, adornat de tanta varietat de spècias y creaturas, com la experiència nos enseña y mostra [...].

[*Aquest manuscrit només conté els llibres V-VII de la Història de Binimelis*].

LIBRO I. CAPÍTULO I

De la descripción general de la tierra

Aquel supremo y soberano artífice, author de la naturaleza, Dios omnipotente, para mostrar y descubrir sus riquezas y tesoros de su divina gloria y magestat, que en si eternamente tenia escondidos, determinó fabricar y producir la máquina universal deste mundo, adornado de tanta variedad de especies y creaturas, como la experiencia nos lo enseña y demuestra [...]. (ms 476, f. 22v)

QUADRE 6 · COMPARACIÓ DE LES VERSIONS CATALANES I CASTELLANES DE LA «HISTÒRIA»

CATALÀ
Edició crítica en preparació
(a partir de totes les còpies catalanes conegudes)

CASTELLÀ (BNM 10394)
Traducció castellana autògrafa (?) (s. XVI)

CASTELLÀ (BAM 476-480)
Traducció-adaptació castellana de Guillem de Terrassa (s. XVIII)

[LLIBRE VI. CAPÍTOL III]

De la vida del beato frare Barthomeu Catañy

[...] Avent ja 15 anys que estave enterrat en la iglesia del dit monestir de Jesús, seguí's que, volent enterrar lo cos del venerable mestre Lobet, compañó del dit mestre Catañy (los quals hisqueren junts dels freres conventuals de Sant Francesc), lo volgueren posar en lo matex vas y sepultura del dit mestre Bathomeu Catañy, lo qual trobaren tot sencer, tal qual vivint estave, salvo los hàbits en què estave vestit [...].

LIBRO VI. CAPITULO III

De la vida del beato fray Bartolomé Catany

[...] Haviendo ja 15 años que estava enterrado en la yglesia del monasterio de Jesús, se siguió que, queriendo enterrar el cuerpo del venerable frayle maestro Lobet, compañero de dicho maestro Catany (que juntos sa salieron de los frayles conventuales de san Francisco) le quisieron meter en el mismo vaso y sepultura del dicho maestro Bartolomé Catany, al qual hallaron todo entero, qual estava viviendo, excepto los hábitos con que estava vestido [...]. (p. 185)

LIBRO VI. CAPÍTULO III

De la vida del beato F. Bartolomé Catany

[...] Haviendo ya 15 años que estava enterrado en la iglesia del convento de Jesús, sucedió que queriendo enterrar el cuerpo del venerable maestro F. Lobet, compañero del dicho maestro Catañy (que juntos salieron de conventuales y pasaron a observantes) le quisieron enterrar en la mesma sepultura del dicho P. m[ae]str[o] Catañy: el que hallaron todo entero, qual estava viviendo, a excepción de los hábitos en que estava vestido [...]. (ms. 480, f. 45)

Com hem d'explicar aquests fets? Com podem mirar de trobar una sistematicitat a tot plegat? Ens hi ajudarà molt una nota del transcriptor inclosa dins una de les còpies del XVIII de Binimelis; una nota que podria semblar obscura, però que pren llum al costat dels petits descobriments que acabam d'explicar. Fra Gaietà de Mallorca, un frare caputxí molt interessat en la història, fa una còpia de Binimelis a través de la traducció de Guillem de Terrassa. Ens ho deixa ben clar a l'inici de la còpia:

Este año 1756 se buscava con ansia el tomo primero del original que, de noticias de Mallorca, escribía el doctor Juan Binimelis, presbítero, porque teniéndose los dos últimos hacía especial falta el primero. Devióse su hallazgo al señor don Guillermo Terrassa, presbítero y paborde de la santa Iglesia Catedral [...]. Hallóle en casa de un notario en Lluçmayor, pero tan roído en muchas partes que, si dio lugar para ser leído una vez, ya pareció luego muy diminuto en la segunda. Pero para que fuese más grata la lición, determinó el señor paborde de traducirle en español, al tiempo de copiarle, y nos favoreció con la original copia traducida, que a la letra transcintaremos.¹⁹

De tot el que hem descobert abans i d'aquest darrer fragment hauríem de deduir el següent: 1) que a mitjan segle XVIII (que és quan tenen lloc les traduccions-còpies-versions de Terrassa i fra Gaietà) es coneixien els dos últims toms de Binimelis; 2) que aquests toms es coneixien només, o també, en la versió castellana de Binimelis; 3) que Terrassa va prendre com a base la traducció castellana de Binimelis per a la seva còpia en aquells passatges en què en va poder disposar; 4) que, mancant-li la versió castellana per al primer tom (com ens informa fra Gaietà), va haver de traduir realment del català la primera part de la *Història*.

Així doncs, resumiríem aquest magma de la manera següent. Joaquim M. Bover afirmava —i després d'ells molts autors moderns— que la *Història* de Binimelis estava físicament dividida en tres toms, i sembla força versemblant que fos així. Fra Gaietà també parla de tres toms. I el manuscrit trobat a la BNM, que conté els llibres V-VII, té escrit a la portada, de la mateixa lletra, «Tomus tertius». Si els volums fossin més o menys homogenis de gruix, ens inclinàriem a pensar que el tom primer havia de contenir els llibres I i II; el segon, el III i el IV; i el tercer, els V-VII. (Això podria explicar, per exemple, per què avui no tenim cap text català dels llibres III i IV i, en canvi, sí dels altres llibres.) En el cas que aquesta hipòtesi fos certa, Terrassa va aprofitar els dos últims toms castellans de Binimelis, però, en no trobar el primer, es va veure obligat a traduir el tom català al castellà: això explicaria per què en els fragments dels exemples 3 i 4 segueix tan de prop el castellà autògraf; i per què, en canvi, en el fragment de l'exemple 5 és tan fidel al català. I això explicaria també per què Terrassa s'autoanomena *traductor* en les primeres pàgines de la

19. Inclosa en un dels quatre volums de transcripció bilingüe de la *Història de Mallorca*, que es conserven, sense numeració, a la biblioteca del marquès de Vivot. La nota del transcriptor és a la p. 5 del volum I. Agraïm a Pere de Montaner les facilitats que sempre ens ha donat per consultar aquests toms.

seva còpia: de fet, havia estat traductor, encara que només fos parcialment. El fet que el fragment de l'exemple 6 sigui tan semblant en totes tres versions s'explica perquè el mateix Binimelis devia deixar gairebé intacte aquest tros de text respecte de l'original català.

CONCLUSIÓ

Hem analitzat les traduccions castellanes de la *Història de Mallorca* de Joan Binimelis amb un doble objectiu: en primer lloc, saber per què Binimelis es veu mogut a traduir al castellà un text escrit originalment en català; i en segon lloc, estudiar la història de la transmissió del text castellà. Sobre la primera qüestió hem resolt que la necessitat que la *Història* tingués accés fàcil a la impremta degué ser clau perquè l'autor en fes la traducció. I sobre la segona, hem vist que, contràriament al que s'havia dit fins ara, un transcriptor castellà setcentista del text binimelià, Guillem de Terrassa, no tradueix directament la *Història* del català al castellà, sinó que es basa parcialment en una traducció castellana autògrafa de Binimelis. Aquests descobriments obren la via a d'altres investigacions com ara: per què la *Història* de Binimelis no es va publicar? o quins són els models de les còpies manuscrites bilingües? Però això serà objecte d'estudis posteriors.

ANTONI LLUÍS MOLL BENEJAM
Universitat de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCOVER 1916: Antoni Maria Alcover, «La llengua catalana dins l'*Historia* del Dr. Mn. Juan Binimelis», *BSAL*, 16, 192-211.
- BERGER 1987: Philippe Berger, «Contribution à l'étude du déclin du valencien comme langue littéraire au seizième siècle», a *Mélanges de la Casa Velázquez*, 12, 173-194
- BERGER 1987: Philippe Berger, *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 2 vols.
- BINIMELIS 1927: Juan Binimelis, *Nueva historia de la isla de Mallorca y de otras islas a ella adyacentes*, Palma, José Tous.
- BOVER 1868: Joaquim Maria Bover, *Biblioteca de escritores baleares*, Palma, P. J. Gilabert; ed. facsímil: Barcelona-Sueca, Curial, 1976.
- BRIQUET 1923: Charles-Moïse Briquet, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques de papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, Leipzig, Hiersemann, 4 vols.
- CAHNER 1980: Max Cahner, «Llengua i societat en el pas del xv al xvi: Contribució a l'estudi de la penetració del castellà als Països Catalans», a *Actes ALLC* 5, 183-225.

- CONTRERAS 1993: Antonio Contreras, «Geografía y Medicina en el Renacimiento Mallorquín: El Historiador Joan Bautista Binimelis», *BSAL*, 49, 451-483.
- CONTRERAS 2000: Antonio Contreras, «Influencias italianas en la transición de la medicina mallorquina medieval a la renacentista», a *Al tombant de l'edat mitjana. Tradició medieval i cultura humanista*, ed. Maria Barceló, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 299-310.
- DURAN 1985: Eulàlia Duran, «Joan Binimelis i la Guerra de les Germanies a Mallorca», *Randa*, 12, 89-123.
- DURAN 1993: Eulàlia Duran, «Joan Binimelis i la seva *Història de Mallorca*», *BSAL*, 49, 485-496.
- DURAN & SOLERVICENS 1987: *Renaixement a la carta*, ed. Eulàlia Duran i Josep Solervicens, Vic, Eumo.
- ENSENYAT 1993: Gabriel Ensenyat, «Quina acceptació tengué la *Història del Regne de Mallorca* de Joan Binimelis?», *BSAL*, 49, 497-510.
- ENSENYAT 2003: Gabriel Ensenyat, «Joan Binimelis», a *Diccionari d'historigrafia catalana*, ed. Antoni Simon, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- FAJARNÉS 1916: Enrique Fajarnés, «Sobre la publicación de la Historia de Mallorca (siglos XVII y XVIII)», *BSAL*, 16, 115-119.
- FUSTER 1968: Joan Fuster, «Lectors i escriptors en la València del segle xv», a *Obres Completes. Llengua, literatura, història*, Barcelona, Edicions 62, I, 317-390.
- GALLEGO & FELIPO 1987: Jordán Gallego i Amparo Felipo, «Grados concedidos por la Universidad de Valencia, 1562 y 1580», *AST*, 60, 5-151.
- LLABRÉS 1916a: Gabriel Llabrés, «Testament del Dr. en medicina, Joan Binimelis, prevera», *BSAL*, 16, 182.
- LLABRÉS 1916b: Gabriel Llabrés, «Biografia del Dr. Juan Binimelis, historiador», *BSAL*, 16, 216-220.
- MOLL 2000: Antoni Lluís Moll, «La *Història general del regne de Mallorca* de Joan Binimelis: entre el patronatge municipal i l'eclesiàstic», a *Actes del I, II i III Col·loqui sobre art i cultura a l'època del Renaixement a la Corona d'Aragó*, Tortosa, Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre, 317-324.
- PÉREZ 1978: Llorenç Pérez, «Relaciones de causas de fe de la Inquisición de Mallorca», *Fontes Rerum Balearium*, 2.1, 224-226.
- PONS 1968: Guillermo Pons, «La reforma eclesiàstica en Mallorca durante el pontificado de D. Juan Vich y Manrique de Lara (1573-1604)», *Anthologica Annua*, 16, 175-325.
- VALLS I SUBIRÀ 1970: Oriol Valls i Subirà, *Paper and Watermarks in Catalonia. El papel y sus filigranas en Cataluña*, Amsterdam, Paper Publications Society, 2 vols.